

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Соціальні та політичні конфлікти»
обов'язкових компонент
освітньої програми другого (магістерського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

**Тема №5. Причини виникнення та динаміка і структура політичного
конфлікту**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної
ради ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробники:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А. А., професор кафедри соціології та психології, доктор педагогічних наук, доцент Марченко О. Г.

Рецензенти:

1. Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Мацегора Я. В.

2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Чепіга Л.П.

План лекції:

1. Предмет та суб'єкт політичних конфліктів.
2. Загальні причини виникнення політичних конфліктів.
3. Горизонтальний та вертикальний політичний конфлікти.
4. Політичні конфлікти цінностей та інтересів.

Література:

Основна:

1. 1. Гелей С., Рутар С. Політологія: навч. посіб. 5 вид, перероб. і доп. Київ: Знання, 2014. 645 с.
2. Дробінка І. Г., Кришталь Т. М., Підгорецький Ю. В. Політологія: навч. посіб.; Міністерство освіти і науки України. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 289 с.
3. Іщенко М. Політологія: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького. Черкаси: Видавництво ЧНУ, 2014. 387с.
4. Кирилюк Ф. Політологія Нової доби: посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Академія, 2013. 303 с.
5. Кузь О. Політологія: навч. посібник. Харків: Харківський національний економічний університет, 2014. 340с.
6. Обушний М. Політологія: довідник. Микола Обушний, Анатолій Коваленко, Олег Ткач; За ред. Миколи Обушного; КНУ ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Довіра, 2014. 599 с.
7. Конотопенко О. П., Гриб В. І., Лапшин С. А. Сутнісні характеристики політичного конфлікту в українському суспільстві. *Регіональні студії*, 2020. С. 12-15.
8. Ващенко І. В., Кляп І. В. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. Київ: Знання, 2013. 408 с.

Допоміжна:

1. Сучасні політологічні теорії конфлікту [Електронний ресурс] Студопедія. 2017. Режим доступу до ресурсу: <http://studies.in.ua/ru/teoriya-politicheskogokonflikta-shpargalki/1822-suchasn-poltologchn-teoryi-konflktu.html>.
2. Політична діяльність і політичні відносини. Конфлікти та кризи у суспільно-політичному житті [Електронний ресурс] // StudAll.org. 2015. Режим доступу до ресурсу: <https://studall.org/all-30022.html>.
3. Тихонюк С. А. Особливості політичних конфліктів в умовах реформування політичної системи : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Київ, 2013. 219 с.
4. Сахань О. М., Новіков О. В. Політичні конфлікти в Україні як прояв деструкції влади. Вісник Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. 2010. № 3. С. 182–191.
5. Станкевич І. П. Сучасні політичні конфлікти: джерела та шляхи розв'язання: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2010. 213 с.

6. Дмитренко М. Політичні конфлікти: природа виникнення та методи їх урегулювання. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікація*. 2014. № 4. С. 6–14.

Інформаційні ресурси в Інтернеті.

1. Електронна бібліотека Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (www.nbuv.gov.ua)
2. Пошукова система Google Академія (Google Scholar) - <http://scholar.google.com>
3. <https://www.cronicadelquindio.com/noticia-completa-titulo-жертва-дель-конфлікто-кламан-пор-це-де-віоленсія-анте-пандемія-хроніка-дель-квіндіо-нота-138178>
4. http://ideaspaz.org/media/website/FIP_COVID19_web_FINAL_V3.pdf
5. Наукова бібліотека ім. М.Максимовича www.library.univ.kiev.ua
6. Наукова бібліотека Національного університету “Києво-Могилянська академія” <http://www.ukma.kiev.ua/ukmalib>
7. Національна бібліотека України <http://www.nbuv.gov.ua/>
8. Національна Парламентська бібліотека України <http://www.nplu.kiev.ua/>

Текст лекції.

1. Предмет та суб'єкт політичних конфліктів.

Як теоретичний, так і прикладний аналіз змісту політичного конфлікту починається з визначення його **суб'єктів**. Під *суб'єктом* політичного конфлікту розуміється *те або інше соціальне об'єднання (формально або неформально організоване) або особа (особи), яка прагне за допомогою специфічної діяльності реалізувати свої, протилежні іншим соціально-політичним силам, інтереси з приводу політичної влади*.

Виходячи з приведеного визначення, суб'єктами політичного конфлікту можуть бути суб'єкти будь-яких політичних відносин:

- окремі особи, що беруть активну участь в політичному житті і на основі цього що безпосередньо впливають на її функціонування і розвиток;
- малі і великі групи, до яких відносяться:
  - а) соціальні групи (шари), класи, нації; б) формально організовані в соціальні (політичні, економічні і тому подібне) об'єднання - держави і їх коаліції, партії і т.д.; в) неформальні об'єднання у вигляді соціальних рухів, що політизуються, економічних і політичних груп тиску і так далі

Подібне виділення суб'єктів політичного конфлікту є суто умовним. Соціально-політичне життя, особливо сучасне, настільки різноманітне і різнопланове, що фактично не можна однозначно зараховувати до однієї з конфліктуючих сторін соціальну групу в цілому. Політичний плюралізм нерідко ставить по різні сторони барикад представників одного соціального шару, групи або їх об'єднань. Тому суб'єктом політичного конфлікту в певних умовах може виступити і окрема частина вищеперелічених суб'єктів політичного конфлікту (частина групи, частина нації, частина партії і так далі).

Важливим моментом в даній проблемі є питання про особу як суб'єкта політичного конфлікту. Згідно сучасним міжнародно-правовим нормам "рядова" або "масова" особа, для якої політика не є ні професією, ні сферою основних життєвих інтересів, не може бути відчужена від політики (природно, мова йде про достовірно демократичному суспільстві). Американський політолог Р. Даль відзначає із цього приводу: *"Політика - це один з невід'ємних фактів людського існування. Громадянин стикається з політикою в органах управління країною, містом, церквою, школою, комерційною фірмою, профспілкою, клубом, політичною партією, цивільною асоціацією і безліччю інших організацій, починаючи з ООН і кінчаючи Асоціацією батьків і вчителів"*. Відповідно одним з основних критеріїв прогресивності суспільства є його здатність забезпечити реальні можливості особи брати участь в політичному житті на правах її суб'єктів. В той же час спор на політичну тему (наприклад, прихильність протилежним політичним організаціям), що дійшов до прямого зіткнення і застосування насильства між двома і більш "рядовими" особами ("кухонний конфлікт"), не може розглядатися як політичний конфлікт. Це конфлікт з приводу політики.

Кажучи про особу як про суб'єкта політичного конфлікту, мається на увазі особа політичного діяча - керівника владних структур, політичного лідера партії або руху і так далі, що грає помітну роль в політичному житті і має можливість впливати на неї. Безумовно, з розвитком демократичних основ життєдіяльності суспільства роль особи як суб'єкта політичного конфлікту постійно зменшується, оскільки в сучасному розвиненому демократичному суспільстві за кожною, навіть видатною політичною фігурою коштує та або інша соціально-політична сила, яка зрештою і стане дійсним суб'єктом політичного конфлікту.

Відповідно до вищевикладеного можна стверджувати, що суб'єктом політичного конфлікту є та особа, та соціальна група, то політичне об'єднання, які не тільки виражають, але і реально відстоюють в конфлікті політичний інтерес.

Тому абсолютний монарх або диктатор тоталітарної держави може виражати і відстоювати свої інтереси на всьому політичному просторі і відповідно до цього формувати все, у тому числі і конфліктні, відносини. В умовах же демократичного розвитку навіть президент сильної держави зрештою виражає інтереси класу, нації, партії, групи і тому подібне

Крім того, в сучасній політичній літературі виділяються так звані *неосновні*, або *"непрямі"* суб'єкти конфлікту. Це ті ж політичні сили, але вони не приймають безпосередньої участі в протікаючому конфлікті, а за допомогою політичної, економічної, ідеологічної або навіть військової допомоги підтримують ту або іншу сторону.

У ряді випадків непрямі учасники конфлікту виявляються настільки задіяними в конфлікті, що стають його основними суб'єктами. В ході самого конфлікту можуть з'являтися і нові суб'єкти, у тому числі і з числа тих, хто намагався сприяти у врегулюванні конфлікту. Якраз в цьому полягає небезпека підключення (у будь-якій ролі) до конфлікту. Разом з тим історії відомі і випадки

виходу з конфліктної взаємодії того або іншого учасника, хоча сам конфлікт ще далекий від свого врегулювання.

Важливою проблемою аналізу того або іншого політичного конфлікту є виявлення *очевидності суб'єкта*. Основні (прямі) і неосновні (непрямі) учасники - це очевидні суб'єкти. Разом з тим, частіше на стадії врегулювання конфлікту, спливають так звані неочевидні суб'єкти, які в ході самого конфлікту, як правило, виступають як його "предмет", якщо як таке виступала яка-небудь політична сила. Наприклад, в ході конфлікту між Вірменією і Азербайджаном з приводу Нагірного Карабаху до переговорного процесу азербайджанська сторона на відміну від вірменської не розглядала Нагірний Карабах як самостійного суб'єкта конфлікту і відмовлялася вести з ним діалог. Аналогічні ситуації не раз виникали в міжнародній політиці, як, наприклад, у разі США - Північний В'єтнам - Південний В'єтнам (очевидні суб'єкти конфлікту) і Національний фронт звільнення Південного В'єтнаму (неочевидний суб'єкт конфлікту).

Наступним обов'язковим елементом аналізу змісту політичного конфлікту є **предмет конфлікту**. Це *те, з приводу чого відбувається зіткнення політичних сил*.

Предметом соціального конфлікту можуть бути практично будь-які явища і процеси життєдіяльності залежно від сфери їх прояву, а також будь-які суб'єкти суспільного життя. У сфері економіки, наприклад, предметом конфлікту можуть бути податки, тарифи, умови праці, система розподілу або функціонування якого-небудь конкретного виробничого об'єднання людей. Предмет політичного конфлікту, як і сам конфлікт, обумовлений політичною сферою суспільства, тобто владою і владними відносинами.

Виходячи з цього, основними предметами політичного конфлікту, що найчастіше зустрічаються в історії, є: державна влада (її структуральна і функціональна сторони), політичний режим, суспільно-політичне об'єднання, конкретна особа керівника (як правило, державного), класове панування (диктатура), національні відносини, територія (її державно-адміністративний статус), ресурси і контроль над ними та інші.

Предмет конфлікту для обох конфліктуючих сторін, як правило, співпадає. Проте не виключено різне тлумачення його сторонами. Це багато в чому залежить від цілей, що переслідуються і усвідомлюваних суб'єктами конфлікту, які можуть не співпадати. Наприклад, предметом конфлікту для держави-агресора виступає політичний режим іншої держави. Що піддалося ж нападу держава перш за все захищає свою територію, свій суверенітет, які і виступають для нього основним предметом конфлікту.

Хід конфлікту мало залежить від різного тлумачення протидіючими сторонами його предмету. В той же час особливі проблеми з "разнотолкованієм" можуть виникнути на стадії врегулювання конфлікту, особливо в ході переговорного процесу. Неоднакове бачення предмету конфлікту може не тільки утруднити, але і зірвати переговорний процес. Прикладом може послужити вже згаданий факт взаємин між Вірменією і Азербайджаном з приводу Нагірного Карабаху. Інший приклад: осінню 1994 р. при обговоренні можливості

переговорів з приводу врегулювання чеченського озброєного конфлікту центральні власті як предмет переговорів висували існування незаконних озброєних формувань на території Чечні - суб'єкта РФ. Чеченські ж представники як таке висували суверенітет держави, яким, на їх думку, володіла Чечня.

Предмет політичного конфлікту - не статичний. У міру розвитку конфлікту можуть мінятися, як було вже відмічено, не тільки учасники, але і предмет суперечки. На початку Першої світової війни, зокрема, предметами конфлікту як для Росії, так і для Німеччини були: територія, ринок сировини і збуту і так далі. Після жовтня 1917 р. разом з цими ж предметами з'явився ще один, що став пріоритетним, новий політичний режим в Росії, встановлений там після соціалістичної революції.

Наявність суб'єктів суспільно-політичного життя і предмету розбрату між ними ще не означає наявності конфліктної ситуації. Така виникає, *по-перше*, з появою і розвитком соціальної (політичного) суперечності, а *по-друге*, з усвідомленням суб'єктами наявності цієї суперечності і необхідності його дозволу.

Друге положення необхідно розглянути особливо. Річ у тому, що у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі нерідко зустрічається думка, що вже наявність об'єктивної суперечності може служити причиною початку конфлікту. Безумовно, в основі будь-якого конфлікту лежить суперечність, але в той же час будь-яка суперечність суспільного життя починає виявлятися лише з моменту *усвідомлення його суб'єктами*. Тому і само суперечність в суспільній практиці носить суб'єктивно-аксиологічний характер.

Оцінний характер суспільних відносин наголошувався ще мислителями минулого. Дійсно, в суспільних науках (будь то політологія, соціологія або історія) одні і ті ж факти залежно від суб'єктивної пристрасті того або іншого політичного діяча, ученого оголошуються то благодійними, то згубними. Причому кожен для підтвердження правильності саме своєї думки завжди знаходить достатньо вагомні доводи і аргументи, що часто знаходяться в рамках оцінних критеріїв даного історичного суспільства. Ще Т. Гоббс писав: *"Одна людина називає мудрістю те, що інша називає страхом, одна називає жорстокістю те, що інша називає справедливістю, одна марнотратством те, що інша великодушністю, одна серйозністю те, що інша тупістю"*.

Виходячи з цього можна стверджувати, що суспільної суперечності як такого об'єктивно в природі не існує. Будь-які дії людей, узяті самі по собі, зовні соціально-ціннісного контексту, нейтральні. *"Не слід говорити, - відзначає Е. Дюркгейм, - що дію обурює загальна свідомість тому, що воно злочинне, але що воно злочинне тому, що обурює загальну свідомість. Ми його засуджуємо не тому, що воно злочин, але воно злочин тому, що ми його засуджуємо"*. Цей вислів підтверджує думка про те, що оцінка явища або дії йде не від їх якихось "об'єктивних" якостей, а від нашого до них суб'єктивного відношення. Так само відбувається і в соціально-політичній сфері. Будь-які дії суб'єктів політики стають негативними або позитивними лише залежно від пануючої системи

цінностей, що або відкидає, або визнає їх як таких. Професор Е. А. Поздняков помічає із цього приводу: *"І якщо, скажімо, відповідні відчуття і оцінки, що виражають ту або іншу сукупність цінностей, по якихось причинах зникли або змінилися новими, то найзгубніший для суспільства вчинок може не тільки бути терпимим, але навіть почитатися і ставитися в зразок"*

Таким чином, наступним елементом змісту політичного конфлікту є наявність усвідомленого суб'єктами конфлікту об'єктивної або уявної суперечності, що приводить до конфлікту. Необхідність усвідомлення існуючої суперечності підкреслює, що воно, навіть маючи в своєму генезисі об'єктивні причини, по своїй соціальній суті носить об'єктивно-суб'єктивний характер. Процес же вибору методу вирішення цього протиріччя - суто суб'єктивний. Питання полягає тільки в тому, який саме метод буде вибраний: конфронтаційне або мирне рішення. Значить, і *генезис конфлікту*, будучи адекватним сутнісному становленню суперечності, породжувача конфлікт, носить *суб'єктивний характер*.

Вибір методу вирішення протиріччя багато в чому залежить від ступеня його розвитку. Якщо вважати, що "тотожність" - зародок суперечності, що вже містить в собі передумови нового, то і на цьому ступені необхідне вирішення протиріччя, що зароджується. В даному випадку до конфлікту, в традиційному його розумінні, не дійде. Він не стане соціальний відміченим, хоча і тут змінний об'єкт внутрішньо пройде всі ступені, аж до протилежності, заперечливої старе і що проголошує нову тотожність. Весь процес зміни старого новим пройде еволюційно - мирним, цивілізованим способом, оскільки обидві сторони зацікавлені в цьому процесі, та і методи, засоби, форми його реалізації фактично співпадають.

При розвитку ж соціальної суперечності до ступенів "відмінність" і "протилежність" конфлікт (що суспільно помічається), як правило, неминучий. Різниця полягає в тому, що на стадії "відмінність" конфлікт як метод вирішення протиріччя швидше за все не досягне високої інтенсивності - застосування зброї, зокрема. Врегулювання конфлікту відбудеться мирним шляхом, оскільки обидві сторони серед величезного спектру власних інтересів мають і співпадаючі інтереси і цілі їх досягнення. "Протилежність" же несе в собі заряд непримиренності, антагонізму. Конфронтація досягає вищих стадій свого розвитку, та і сам конфлікт приймає часто затяжний характер і разом з функцією вирішення протиріччя приносить багато бід, страждань і жертв конфліктуючим сторонам.

Безумовно, першорядне значення для зародження і розвитку конфлікту мають об'єктивні суперечності, що існують в суспільстві. Саме вони надалі визначають основний зміст конфлікту. Але в той же час не можна підходити до цього положення як до раз і назавжди певної стандартної схеми. Об'єктивні суперечності у кожному конкретному випадку утілюються в життя в специфічних умовах. Будь-яка політична ситуація, будь-який конкретний конфлікт, будучи за своїм змістом унікальними, неповторними, вимагають кожного разу в дослідженні одиничного, "персонального" підходу. Тому,

аналізуючи політичні відносини, що привели до конфлікту, необхідно враховувати не тільки глибинні суперечності, що носять об'єктивний в своїй основі характер, але і безпосередні причини конфлікту, які нерідко є досить складними і суперечливими, суб'єктивними, достатньо "відчужену" вже надбудову над реальними суперечностями.

2. Загальні причини виникнення політичних конфліктів.

Політичному конфлікту, як правило, передують зростання соціальної і політичної напруженості в соціально-політичних відносинах. Соціальна напруженість виникає, коли більшість людей не задоволена станом справ або ходом розвитку подій. Незадоволеність є ключовим поняттям соціальної і політичної напруженості. Соціальна напруженість за певних умов може трансформуватися в соціально-політичну і політичну.

На думку Л. Н. Тимофєєвої, конфлікт скривається в самій природі політичної влади, покликаної погоджувати, координувати різні інтереси людей. Вона виділяє наступні джерела виникнення політичного конфлікту: самі суспільні відносини - відносини нерівності; розбіжність людей в базових цінностях і політичних ідеалах;

ідентифікація громадян (соціальна, релігійна, політична і ін.); недоліки, помилки, спотворення в технології політичної комунікації; соціально-психологічні властивості політичних суб'єктів, що борються за владу.

В основі політичного конфлікту лежать різного роду політичні кризи, зокрема: криза ідентичності, що настає з розпадом ідеалів і цінностей, домінуючих в політичній культурі даного суспільства; криза розподілу матеріальних і культурних благ, що полягає в нездатності владних структур забезпечити стійке зростання матеріального добробуту населення; криза участі - рівень залученості громадян в управління; криза «проникнення» - прагнення правлячого класу реалізувати свої рішення у всіх сферах суспільного життя;

криза легітимності - невідповідність здійснюваних цілей режиму і масових уявлень про норми його функціонування.

Р. Гарр як одну з основних причин виникнення соціально-політичного конфлікту розглядає відносну депривацію, яка «визначається як сприйняття діячем (актором) розбіжності між його ціннісними експектаціями і ціннісними можливостями. Ціннісні експектації - це блага і умови життя, на які, як переконані люди, вони можуть з повним правом претендувати. Ціннісні можливості - це блага і умови, які вони, на їх думку, могли б отримати і утримувати».

Витоки теорії відносної депривації сходять до праць Е. Дюркгейма про аномії і робіт П.А.Сорокіна про пригнічені базові інстинкти більшості населення. Певний внесок в розвиток цієї теорії внесли Д. Боулдінг, М. Р. Мертон. Вони розглядали теорію відносної депривації в єдності з теорією референтних груп. Суть теорії полягає в тому, що більшість людей здійснюють насильницькі дії не тому, що переслідують політичні цілі, а тому, що вони знаходяться в незадовільному (фрустраційному) стані. Ключовим поняттям відносної

депривації є «фрустрація-агресія». На думку Р. Гарра, «механізми фрустрації-агресії і пов'язані з ними механізми загрози-агресії зачіпають базовий мотиваційний зв'язок між відносною депривацією і потенціалом колективного насильства».

Незадоволеність (по Т. Р. Гарру) служить базовою, спонукаючою умовою для учасників колективного насильства. Вона формується переважно в ході порівняння (зіставлення) положення фрустрованих груп з благополучнішими (референтними) групами. При цьому «казуальна послідовність в політичному насильстві» проходить наступні стадії: розвиток незадоволеності; політизування цієї незадоволеності; реалізація незадоволеності в насильницькій дії, направлений проти політичних об'єктів і діячів.

Відносна депривація як причина виникнення соціально-політичного конфлікту є актуальною для сучасного суспільства. У народі зріє масовий протест проти украй нерівномірного (несправедливого) розподілу суспільних ресурсів. Економіка країни, володіючи величезними можливостями, в основному працює на незначну частину суспільства - політичну і економічну еліту і корумповане чиновництво. Тому тимчасова суперечність, між тим на що можуть претендувати громадяни, і тим, що їм пропонує (виділяє) існуюча система відносин, одна з найактуальніших проблем у деяких країнах.

Все різноманіття причин виникнення внутрідержавних політичних конфліктів, на нашу думку, можна звести до чотирьох основних:

1. утиск базових соціально-економічних і політичних інтересів значної частини населення країни. Внаслідок цього можуть виникнути наступні види соціально-політичних конфліктів: конфлікт легітимності влади, в основі якого лежать соціально-економічні причини, наприклад розподіл суспільного продукту між різними соціальними класами (шарами); конфлікт легітимності влади, в основі якого лежать політико-правові причини, наприклад порушення політичних прав і свобод громадян; порушення існуючих законів; введення нових законів, що не відповідають інтересам певних політичних суб'єктів і соціальних груп;

2. відмінності в оцінках, ціннісних орієнтаціях, цілях, уявленнях з приводу політичного і соціально-економічного розвитку суспільства (відмінності політичних культур);

3. боротьба між різними групами інтересів (кланами, елітами, блоками і ін.) за владу і ресурси в суспільстві (конфлікт політичних інтересів);

4. процеси ідентифікації громадян, усвідомлення ними своїй приналежності до певних соціальних, етнічних, релігійних і іншим общностям і конфронтація з «чужими» групами (конфлікт ідентичності).

Утиск базових потреб може бути викликане як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками.

Об'єктивними чинниками є: криза природного соціально-економічного розвитку суспільства;

труднощі, пов'язані з радикальним реформуванням соціально-політичної системи суспільства; результат непередбачених обставин (стихійне лихо, світова фінансова криза, зовнішні війни і т. д.).

До суб'єктивних чинників відносяться: явні прорахунки в соціально-економічній політиці (некомпетентність); небажання правлячої еліти враховувати корінні інтереси і потреби підвладних класів і соціальних шарів; усвідомлення (сприйняття) підвладними соціальними шарами і класами існуючої політичної системи розподілу ресурсів (зокрема власті) як несправедливою і незаконною (криза легітимності).

Які б не були причини утиски базових потреб людини, але якщо значна частина населення країни не знаходить свого місця в існуючій соціально-політичній структурі суспільства і не здатна задовольнити свої базові потреби в рамках соціально-політичних інститутів, то вона прагнути зруйнувати або радикально змінити ці інститути. Відмінності в оцінках, ціннісних орієнтаціях, цілях, уявленнях про необхідний (ідеальному) пристрій суспільства і держави можуть стати причиною ідеологічного соціально-політичного конфлікту або конфлікту цінностей. Такі конфлікти також називають конфліктами політичних культур, проте, на нашу думку, останній може включати ширший круг проблем, наприклад суперечності з приводу засобів досягнення цілей.

Боротьба між різними групами інтересів (кланами, елітами, блоками і ін.) за владу і ресурси є найбільш поширеною підставою для політичного конфлікту, а в умовах відсутності цивільного суспільства - основним. Подібні конфлікти відбуваються в рамках існуючої політичної системи. Їх причини, цілі і завдання не дуже зрозумілі для більшості громадян. Перемога того або іншого політичного угруповання в такому конфлікті, як правило, нічого не міняє в умовах життя звичайних громадян.

3. Горизонтальний та вертикальний політичний конфлікти.

У вітчизняній конфліктології використовуються різні критерії, що дозволяють створити багатомірну типологію. Зокрема, виділяються горизонтальні і вертикальні політичні конфлікти.

Горизонтальні конфлікти. Предметом суперечки у горизонтальних конфліктах є розподіл владних повноважень між різними політико-державними сегментами правлячої еліти, протиріччя всередині самих політичних інститутів. Результатом цих конфліктів можуть бути кадрові переміщення в органах влади і управління, корегування політичного курсу, прийняття нових нормативних актів, що збільшують або скорочують об'єм повноважень окремих суб'єктів влади. Більшість конфліктів цього типу зачіпає правові взаємовідносини сторін.

Найтиповішими конфліктами є такі: конфлікти між основними гілками влади. Принцип поділу влади закладає потенційну можливість колізій між законодавчою, виконавчою і судовою владою. В демократичних країнах ці конфлікти нормативно регламентовані. Так, конституції багатьох країн передбачають такі способи їх легального вирішення, як розпуск парламенту, вотум недовіри уряду, право на процедуру імпічменту стосовно президента. Але

можливі ситуації переростання конфліктів у більш гостру форму - політичну кризу. Історія країн з нерозвинутими демократичними традиціями знає приклади, коли конфлікт гілок влади розвивається у напрямку їх прямого зіткнення. Наслідком подібних криз є дестабілізація всієї політичної системи. Деякі кризи були настільки сильними, що втрачали можливість конституційного вирішення;

Конфлікти всередині інститутів влади. В тих країнах, де кабінет міністрів формується за участю парламенту і на коаліційній основі, часто виникають урядові кризи. Формування уряду на багатопартійній основі створює велику вірогідність появи непорозумінь з наступною відставкою окремих її членів. Парламентська більшість також може виказувати вотум недовіри урядовому курсу і сформувати новий кабінет міністрів. Прикладом подібної урядової нестабільності є Італія, в якій практично кожен рік змінюється кабінет міністрів. Внутрішньопарламентські конфлікти проявляються у формі політичної боротьби різних фракцій чи у протистоянні палат парламенту. Парламент виражає безпосередню інституціональну арену, на якій у мирних формах з'ясовується співвідношення інтересів і сил різних соціальних груп. Не виключений прояв і гострої політичної конфронтації: особливо це стосується тих парламентів, в яких опозиція виражена значною кількістю місць, або численні фракції орієнтуються на прямо протилежні підходи у прийнятті законів і в оцінці діяльності уряду. Це робить неможливим прийняття якихось спільних рішень, що призводить до паралічу законодавчої діяльності парламенту. Така ситуація дозволяє говорити про парламентську кризу; конфлікти між партіями і суспільними рухами з різними ідеологічними орієнтаціями; конфлікти між різними ланками управлінського апарату.

Вертикальні політичні конфлікти розвиваються по лінії "влада - суспільство". В їх основі лежить різний доступ соціальних груп до управління, різні можливості впливу на прийняття рішень. Влада як предмет конфлікту виступає засобом доступу цих груп до економічних і соціальних благ. Тому не випадково, що економічна боротьба окремих соціальних груп має тенденцію переростання у політичні акції протесту з вимогою відставки уряду чи зміни його курсу.

Виділяють кілька підвидів вертикальних конфліктів: статусно-рольові конфлікти. Їх джерелом є нерівність політичних статусів, нерівний об'єм політичних і громадянських прав, дискримінація за ознакою раси, етносу, статі, віросповідання. Ці конфлікти можуть підживлюватися відчуттям якою-небудь групою відсутності соціального визнання і влади. Прикладом цього може бути роль третього стану у буржуазних революціях XVIII-XIX ст., або етнічні конфлікти, предметом яких є питання підвищення автономії чи політичного суверенітету якогось народу. Нереалізованістю статусних очікувань можна пояснити підтримку радянською інтелігенцією у 80-х рр. XX ст. опозиційного до КПРС руху. До цього часу проявилася невідповідність між її соціально-культурним статусом, з одного боку, і матеріальним становищем, а також обмеженістю політичних і громадських свобод - з іншого;

статусно-рольові конфлікти часто виникають між різними рівнями влади. Так, конфлікти між центральною і регіональною владою викликані бажанням останньої набути більше суверенітету.

Всі вертикальні конфлікти виникають як результат соціального порівняння. Група може порівнювати своє становище з кращою позицією у минулому чи з рівнем вищої статусної групи. Група може сподіватися на більш високе становище в майбутньому. Не кращі для неї порівняння породжують почуття невдоволення і фрустрацію. В першій половині 90-х років напруга, що була притаманна для українського суспільства була пов'язана з тим, що фрустрація набула масового характеру. Вона стала психологічною реакцією на надмірне завищення очікувань: на початку реформ суспільство сподівалося на можливість надто швидкого переходу до модернізованої економічної та політичної системи.

Режимні політичні конфлікти, які переслідують мету зміни політичного ладу або радикальної зміни політичного курсу. Неефективність політики, що проводиться, може призвести до повної втрати населенням довіри до влади. Наприклад, наприкінці 80-х рр. ХХ ст. проявом конфлікту між суспільством і владою став рух за відміну шостої статті Конституції СРСР, яка приписувала КПРС статус керівної сили суспільства. Конституційним способом вирішення подібних конфліктів є голосування за кандидатів від опозиції на наступних виборах. В такій формі може бути виражений протест і бажання населення радикальної зміни політичного й економічного курсу.

Резонуючи і накладаючись один на другий, конфлікти виявляють себе у формі політичної кризи. Можна говорити як про кризи окремих інститутів влади, так і про режимні кризи, які проявляються у розриві між правлячою елітою і суспільством, у втраті владою легітимності, в дезінтеграції державного правління, в різкій активізації опозиційних сил. Ці кризи супроводжуються масовими акціями громадянської непокорі, мітингами і демонстраціями, або проявляються у формі масових стихійних виступів і революцій, спрямованих на зміну існуючої політичної системи.

4. Політичні конфлікти цінностей та інтересів.

У політичній науці не вироблено якоїсь універсальної типології конфлікту. Найбільш поширеним є поділ конфліктів на конфлікт цінностей, конфлікт інтересів, конфлікт ідентифікації.

Конфлікт цінностей - зіткнення різних ціннісних орієнтацій (ліві - праві, ліберали - консерватори, інтервенціоністи - ізоляціоністи та ін.). Є досить підстав стверджувати, що розбіжності в цінностях - одна з передумов конфлікту. Коли ці розбіжності виходять за певні межі, виникає конфліктний потенціал, формується передконфліктна ситуація. В Україні конфлікт цінностей був першим за терміном визрівання. У процесі свого формування він проминув три стадії:

девальвація колективістських цінностей комуністичного (лівототалітарного) суспільства;

2) відносна перемога індивідуалістських цінностей вільного («демократичного») суспільства; реанімація колективістських цінностей у ліво-та правототалітарних формах.

Конфлікт інтересів пов'язаний із зіткненням різних, насамперед політичних і соціально-економічних, інтересів. Визрівання конфліктних інтересів у посткомуністичних суспільствах започаткував процес приватизації. Правлячі верхівки, утримуючи владні важелі, визначили свої інтереси як номен-клатурно-бюрократичну приватизацію. Це дозволило їм з політично правлячих груп перетворитися на економічно панівні класи своїх суспільств. Такий інтерес зайшов у суперечність з інтересом широких верств населення, яке було налаштоване на народну приватизацію.

Конфлікт ідентифікації - суперечності стосовно вільного визначення вільним громадянином своєї етнічної та громадянської приналежності. Цей конфлікт властивий передусім тим країнам, які утворилися внаслідок розпаду комуністичних імперій (СФРЮ, СРСР). Він спостерігається в країнах, де національні меншини компактно проживають у районах, що раніше належали їхнім етнічним батьківщинам (скажімо, проблема трансільванських і словацьких угорців). Визрівання конфлікту ідентифікації було обумовлено тим, що після краху комуністичних режимів людина одержала право вільного самовизначення своєї етнічної та громадянської належності. Через це у багатьох країнах значна частина населення не схотіла визнавати себе громадянами держави, на теренах якої вона мешкала.